

NYA AVHANDLINGAR

Rikard Engblom: *Time Warps. Refugees and the Experience of Waiting in Rural Sweden*. Etnolore 40, Institutionen för kulturanthropologi och etnologi, Uppsala universitet 2023. 175 s. ISBN 978-91-506-2985-9.

I sin avhandling *Time Warps* tar Rikard Engblom sig an en av vår tids mest laddade frågor; den om flyktingmottagandet. Han rör sig i tiden efter den omtalade flyktingkrisen 2015, under åren 2017–2018, då han genomför ett fältarbete i landsbygdskommunen Avesta. Där får läsaren på nära håll följa hur mottagandet ser ut i lokalsamhället, i mindre orter och för enskilda individer och familjer. Avhandlingens centrala tema är flyktingarnas erfarenhet av väntan, eftersom deras väntan på Migrationsverkets besked om de ska beviljas uppehållstillstånd präglar såväl deras vardagliga liv som mottagandet, som utformas för att göra deras väntan mer meningsfull, samtidigt som det också medför en uppfattning om att flyktingarna ligger samhället till last på grund av att de går sysslolösa.

Någonting händer med tiden. Som Engblom skriver, “the lives of refugees in Avesta became shaped by complex webs of temporalities” (s. 35). Flyktingarna upplever hur de förlorar kontrollen över sin egen tid, som blir uppbunden och förskjuts på för dem oförutsägbara sätt (“time warps”). Det gör att de inte längre kan råda över vare sig sina liv eller sin framtid, som nu ligger i den svenska byråkratins händer. Med den utgångspunkten ställer Engblom dels en fråga om hur det

moderna svenska samhället utövar makt över dessa människor, dels en etisk fråga om rättvisan i det de utsätts för. Han definierar deras situation som prekär, eftersom flyktingar utan flyktingstatus försätts i en exceptionellt utsatt situation; de är då “refugees in social, legal, and economic precarity”, utan medborgarskap och tvungna att leva under mycket knappa ekonomiska omständigheter.

För att förstå makten över människors tid använder sig Engblom av Michel Foucaults begrepp *dispositif* och begreppsparet “humanitarianism” respektive “securitarianism”, det vill säga begrepp för flyktingmottagandets humanitära, hjälpande, stödjande och skyddande respektive kontrollerande och begränsande sidor. Engblom vill pröva om begreppen kan få en utvidgad betydelse, så att de även omfattar praktiker som inte är organiserade, utan bottnar i en jämlikhetslogik i motsats till en nationell skillnadslogik. Framför allt vill han undersöka hur kombinationen av humanitära och begränsande logiker samspelar, som två sidor av samma mynt: “they are both part of one and the same dispositif of immigration control and refugee reception” (s. 27).

För att besvara den etiska frågan vänder Engblom sig till den norske filosofen Odin Lysaker, som har analyserat de etiska implikationerna av flyktingars väntan utifrån Martha Nussbaums moralfilosofi. Filosofins utgångspunkt är människans sårbarhet, förstådd som ett allmänmänskligt, ontologiskt villkor. Det preciseras i begreppen “temporal vulnerability” och “temporal mis-recognition” (s. 140), vilket innebär en kränkning av människans

värdighet och av hennes mänskliga rättigheter, eftersom hon fräntas kontrollen över sin tid. Begreppen introduceras emellertid först i slutdiskussionen, när frågan om rättvisan ska besvaras.

Engblom är noga med att uppmärksamma alla former av essentialism och moraliska hierarkier såsom humanismens, hjälpsamhetens, välgörenhetens eller välkomnandets inslag av paternalism. Han beskriver en rad etiska dilemman, både för lokala hjälporganisationer och för honom själv, när han i sitt fältarbete blir involverad i flyktingarnas vardagliga liv och bekymmer. Med hans egna ord, blir han en sorts ”mäklare”, ”a kind of broker” (s. 31), då flyktingarna bland annat ber honom om hjälp med att förklara byråkratiska beslut och texter. Han ställer reflexiva, kritiska frågor om forskarrollen, och ger exempel på hur han själv gör sig skyldig till en sorts paternalistisk omsorg. Han visar även hur den ibland absurt långa väntetiden gör lokalbefolkningen mer negativt inställd till flyktingarna och blir en grogrund för rasism.

Engblom menar att det finns ett ”dispositif of immigration control and refugee reception” på samma sätt som det enligt Foucault finns ett ”dispositif of sexuality”, en sexualitetsdiskurs som har skapat nya institutioner, identiteter och epistemologier (s. 21). Det Engblom tar fasta på är att det inte bara är en repressiv makt, utan att makten är decentraliserad och produktiv. Humanitarianismen och securitarianismen ingår i en och samma diskursiva formation. När begreppen tillämpas i avhandlingen får läsaren både djupa inblickar i byråkratins konkreta, inte sällan absurda och grymma, följdverkningar på individ- och familjenivån och i det humanitära mottagandets vardagliga verksamhet. Det blir inte en enkel fråga om dominans respektive motstånd, utan ”instances where waiting generates social phenomena other than oppression and resistance” (s. 21). Här visar sig också avhandlingens lovvärda ambition att nyanseera synen på de olika sidorna av mottagandet

genom att försöka se hur bådaddera samspelar och förekommer samtidigt.

Ändå blir det problematiskt. För att förklara vad jag menar vill jag flika in något av de erfarenheter jag själv har gjort, dels som forskare, dels som bosatt i en liknande kommun som Avesta, i landsbygdskommunen Söderhamn. Det Engblom beskriver påminner till mycket stor del om hur mottagandet såg ut i Söderhamn och om vad som framkom i intervjuer jag gjorde med ensamkommande flyktingbarn 2016–2017 och med dem som på olika sätt arbetade med mottagandet. Det som förvånade mig då och fortfarande gör mig både indignerad och upprörd är att det kraftfulla, helhjärtade engagemanget och alla välkomnande initiativ varken lyftes fram eller togs tillvara, som om det inte betydde så mycket, trots att det gjorde hela skillnaden. Enskilda personers och föreningars insatser kunde innebära livsavgörande vändpunkter för de ensamkommande. Insatserna visade i praktiken att det inte alls är omöjligt att åstadkomma ett väl fungerande, solidariskt mottagande. Dessutom blev mottagandet ett välbehövligt befolkningstillskott i en hårt prövad kommun med dålig ekonomi och en allt mindre men äldre befolkning. Allt detta tycks nu vara bortglömt.

Denna påminnelse leder mig till vad jag uppfattar som avhandlingens djupare liggande dilemma och ibland motsägelsefulla ståndpunkter. Å ena sidan bygger den på ett mycket väl utfört fältarbete och ett stort antal intervjuer som återges i fina, inkännande beskrivningar och en på det hela taget trovärdig och nyansrik beskrivning av en signifikant händelse i vår nutid. Å andra sidan gör författaren en skarp maktanalys och för ett etiskt resonemang där han hävdar att makten över tiden blir orättvis eftersom den blir ett slags våld mot flyktingarnas värdighet och en brist på erkännande av deras mänskliga rättigheter. Det är i och för sig nog så viktigt. Men, menar jag, problemet blir att analysen inte riktigt gör fältarbetet rättvisa, och därmed

inte heller vare sig de humanitära initiativen eller Engbloms eget engagemang. Allt ordnas in i Foucaults *dispositif*, i maktens produktivitet, trots att Engblom beskriver händelser och ageranden som går att förstå på andra sätt.

Förstå mig rätt. Problemet beror på vad jag tror är en större och vanlig brist i den vetenskapliga diskussionen och analysen inom humaniora. Avhandlingen är viktig, väl genomförd och välskriven, och ger verkligen läsaren en djupare förståelse för en central samhällsfråga. Den är grundlig, väjer inte för svåra frågor och är i många stycken även sympatisk, eftersom Engblom inte döljer när han kommer till korta i möten med flyktingarna. Det vill säga i etnografin, men inte i analysen. Det problematiska blir då att maktanalysen förminskar eller reducerar möjligheten att göra någonting bortom Foucaults *dispositif*, och att forskarens direkta inblandning i människors vardagliga liv tillmäts en begränsad betydelse i det etiska resonemanget, som om agerandet på plats uttrycker en sorts etisk hållning medan en annan hållning tillämpas i konstaterandet av orättvisan och bristen på erkännande. Det orättvisa är väl redan känt innan fältarbetet påbörjades? Vart tar det där jobbiga "egna ansvaret" vägen, när jag som forskare gör något som kanske inte har med det vetenskapliga syftet att göra, utan äger rum i interaktionen med andra, nödställda människor, i behov av hjälp?

Avhandlingen ger oss tre bra exempel på dilemmat. Ett ges i kapitlet *Refugees welcome*, som huvudsakligen handlar om två mötesplatser, the Meeting Ground och Avesta Solidarity Center, där Engblom vistades under en stor del av fältarbetet. Här får vi utförliga beskrivningar av personliga, mellanmänskliga möten och tillfällen när de som befinner sig på mötesplatserna lär känna varandra på ett djupare plan. Några blir vänner, andra upplever det som att de får en ny familj. Platserna beskrivs som välkomnande och öppna hem, "where people interacted and shared experiences and emotions beyond

social boundaries" (s. 86). För dem som kände sig inlåsta eller isolerade gav det en känsla av tillhörighet, "a sense of 'belonging'" (s. 88). Engblom ser hur mötesplatserna erbjuder en sorts fristad, "providing moments of human solidarity", där flyktingarna får vara andra än just flyktingar ("opportunities ... to be 'otherwise'" (s. 87)). Han förklarar att mötesplatserna erbjuder tid för socialt umgänge, en "social tid", som alla får tillgång till, "people could participate in 'social time'" (s. 95).

Ett annat exempel är paret Annette och Martin, som välkomnar två ensamkommande ungdomar från Afghanistan till sitt hem, "a place where they could feel at home". Paret gav dem omsorg och emotionellt stöd, "cared for them in several ways", och var enligt Engblom djupt engagerade i de unga männens vanskliga situation (s. 128–130). Annette och Martin blev på flera sätt deras nya föräldrar, "their temporary stand-in parents" (s. 130). I avhandlingens slutdiskussion för Engblom sedan ett resonemang kring hur den här sortens djupa engagemang kan sägas vara en "annan kraft", "there is another force at play in the just treatment of illegalized refugees", som har sin grund i ett självständigt val: "Choosing to sidestep or simply ignore debates of whose responsibility protecting the rights of these people ought to be ... some people take responsibility into their own hands" (s. 144). Här tillägger han att den omsorg flyktingarna får faktiskt också är ett erkännande när dessa personer reagerar på flyktingarnas situation, "recognizing the many forms of human vulnerability and doing what they can to make such precarious lives more dignified".

Det tredje exemplet är Engbloms egna erfarenheter och ageranden, när han på ett ställe beskriver hur han själv, tillsammans med en lärare, engagerar sig i en ung afghansk flyktings fall och på grund av oro för dennes prekära status och hälsa försöker övertala honom att acceptera myndigheternas beslut att återvända till hemlandet. Här gör han analysen att de till en viss grad ("to some degree") intog

en paternalistisk ståndpunkt och en securitarianistisk hållning, men med vissa förbehåll: "Although I think we genuinely wanted the best for him we became, *in a sense, unintentionally*, part of a securitarian agenda" (s. 132, mina kursiveringar).

Frågan är nu hur dessa exempel egentligen ska förstås. I analysen av mötesplatserna hänvisar Engblom till att forskningen är delad i två läger: antingen tolkas de humanitära initiativen som att de reproducerar sociala hierarkier eller som "subversive humanitarianism" i meningen att initiativen underminerar maktstrukturer och skapar nya horisontella relationer. Han menar att det han ser i exemplen är både och, men betonar att initiativen inte kunde ändra på grundproblemet att flyktningarna är försatta i en bekymmersam situation. Mötesplatserna fungerade därför endast som en "temporary painkiller" (s. 88). I slutdiskussionen hävdar Engblom att Annettes och Martins engagemang är uttryck för en "välkomstkultur" och att initiativen på såväl den lokala som nationella nivån "were all to some degree informed by an ethical imperative". Därefter dras följande slutsats: "As I have shown, the humanitarian engagement highlighted in this thesis *was by no means* disconnected from securitarian ideals and practices. Instead, humanitarian engagement is *inevitably* entangled with securitarianism" (s. 145, mina kursiveringar).

Men motsägs inte slutsatsen av det han beskriver i etnografen, där det ju inte är lika definitivt? Jag menar att den viktigaste poängen med exemplen går förlorad. Jag tolkar det som att det Engblom själv noterade, att mötesplatserna erbjöd en annan, "social tid", är det mest betydelsefulla: här får de det erkännande de inte får annars. Exemplet där han själv är involverad illustrerar, menar jag, dels en verklig omsorg om den andre, i sin exceptionellt sårbara belägenhet, dels det dilemma det innebär att agera utifrån omsorgen när det samtidigt blir en kompromiss med ett orättvist beslut.

Nyckeln finns i förståelsen för vad grundpremissen, att människor är sårbara varelser, innebär, nämligen att även omsorgen är en given grundpremiss, ett existensvillkor, oberoende av den humanitära diskursen. Omsorgen förutsätter just den sociala tiden, som i sig är värdefull och något vi kan ge den andre. Att inte ge detta erkännande är också en fråga om att tillstå människors förmåga till de mellanmänskliga möten som utgör en särdimension i tillvaron. Det är något mer än en subversiv humanitarianism; dessa möten upprätthåller en hel värld av möjligheter ifråga om hur vi bemöter varandra, visar omsorg och kan överträda sociala eller kulturella gränser. Utan den sociala tiden går det inte heller att skapa förtroenden, tillit och nya sociala band. Denna insikt förekommer också i avhandling-
en, exempelvis påtalas bristen på tid när flyktningarna intervjuas om traumatiska händelser av Migrationsverkets tjänstemän (s. 42).

Vad händer då med Foucaults dispositif? Om analysen säger att de humanitära handlingarna ingår i det på ett eller annat sätt, går det då överhuvudtaget att undkomma? Betyder det då inte att i princip *alla* handlingar kan sorteras in i detta *dispositif*, till den grad att begreppet förlorar sin analytiska skärpa och mening? Har begreppet utvidgats så mycket att det blir alltomfattande och får en alltför total betydelse, så att makten blir oåtkomlig och maktförhållandet omöjligt att ändra på?

Min poäng är att om handlingen kan förstås som något som görs på andra premisser än maktens premiss, så kan den upprättas som en mer radikal handling eftersom den får en större etisk och politisk betydelse. Jag menar att handlingen kan göras på grund av ett etiskt krav eller en moralisk impuls att göra något för den andre, som en helt självständig handling och som något människor alltid gör eller rättare sagt känner sig förpliktigade att göra i den stund de ser att någon är nödställd och kan ingripa. Kravet yttrar sig då i känslan att det är något som "måste göras", vilket

också återges i avhandlingen: "man måste i alla fall göra någonting" (s. 76), "many also felt a need to help refugees". Det som genererar handlingen är i så fall inte flyktingarnas utsatthet utan kravet eller impulsen att ingripa.

Slutligen blir det en fråga om att göra mängden initiativ rättvisa. Som Engblom noterar förekom åtminstone femtio initiativ i Avesta under fältarbetet. *Refugees welcome* utgjorde då i själva verket en samlande beteckning för en omfattande folkrörelse. På grund av den förändrade flyktingpolitiken 2015 fick rörelsen ingen politisk representation och verkar ha spelat ut sin roll. Men precis som Engblom skriver i avhandlingens avslutande avsnitt har detta förändrats i och med de ukrainska flyktingarna. Nu är solidariteten åter igen politiskt gångbar, fast på ett sätt som inför en ny åtskillnad mellan olika grupper av flyktingar, på oklara "närmast rasistiska grunder" (s. 151). Det gör välkomnandet ännu mer problematiskt och till en minst sagt högaktuell samhällsfråga.

Efter att ha läst Engbloms avhandling är jag övertygad om att etnologiämnet skulle kunna bidra med något väsentligt nytt i diskussionen om flyktingfrågan. Vad som gör frågan så laddad är att själva möjligheten att agera på ett etiskt försvarbart sätt står på spel, när vi, medborgarna, ställs inför dilemmat att vara solidariska med somliga och acceptera utestängandet av andra. Det blir en fråga om det egna ansvarstagandet och om vilka vi väljer att vara, moraliskt sett. Maktanalysen behövs för att klargöra varför vi har försatts i detta dilemma. Men det behövs också, tror jag, andra analytiska verktyg för att kunna tillmäta fältarbetets erfarenheter ett större värde och en större samhällsbetydelse.

Mikael Vallström Löfgren, Hägerstad

Karoliina Kouvola: *Cunning folk as other. Vernacular beliefs about magic users in premodern Swedish-speaking Ostrobothnian rural community*. University of Helsinki, Helsingfors 2023. 102 s., ill. ISBN 978-951-51-8927-1.

Karoliina Kouvolas religionsvetenskapliga-folkloristiska avhandling behandlar finlands-svensk tradition om förmoderna kloka människor och trosföreställningar kring människor som ansågs vara trollkunniga. Exempelen som används är från Österbotten, en region som givit upphov till ett rikt svenskspråkigt material i ämnet.

Kouvolas huvudsakliga forskningsfråga är: Hur andrafierades kloka i de österbottniska svenskspråkiga byarna? Denna fråga besvaras genom fyra delstudier eller artiklar. Genom dessa delstudier utvidgas kunskapen om förmoderna folkliga föreställningar och världsbilden i det förmoderna österbottniska samhället, det vill säga tiden kring förra sekelskiftet. Österbotten var då djupt influerat av väckelserörelser som påverkade de lokala samhällena där de kloka bodde och verkade. Andrafieringen av de kloka undersöks genom att studera trosföreställningar och lokala sociokulturella faktorer. Viktiga ingångspunkter är här socioekonomi och genus.

Begreppet andrafiering (*othering*) används i avhandlingen som en social akt för att särskilja en grupp eller specifika individer från resten av samhället (s. 62). Det är alltså ett sätt att med hjälp av maktstyrda stereotyper göra skillnad mellan grupper av människor. Dessa gränsdragningar görs av människor i en så kallad in-group, en grupp som existerar inuti samhället och enligt samhälleliga i det tysta överenskomna regler. Dessa människors röster hörs, i det här fallet i källmaterialet, medan de andrafierade utgörs av dem som den första gruppen anser existera utanför det normativa. Andrafieringen utgör avhandlingens centrala teoretiska ramverk.